

INHOUD

INLEIDING	10-13
1.	14-25
De armen, het straatvolk, het gepeupel van Enschede	
Op 1 mei 1862 bezoekt koning Willem III Enschede. De meeste inwoners zijn blij en vrolijk, een enkeling uit zijn ontevredenheid: 'Geef mij maar wat te bikken, houden jullie je koning maar.' Het zijn de eerste signalen van de naderende sociale strijd. De stadsbrand van 7 mei 1862 verwoest de binnenstad van Enschede. Bij de herbouw blijft het historische stratenplan bewaard.	
2.	26-40
Groeiend verzet van arbeiders	
Na de stadsbrand zet de stijgende ontwikkeling van de textielindustrie in Enschede zich voort. Steeds meer bedrijven stappen over op stoom. Thorbecke zet zich in voor een spoorlijn naar Twente. De thuisarbeid verhuist naar de fabrieken. Arbeiders verdienen weinig, werken zes dagen in de week, in fabrieken vol oorverdovend lawaai, wolken stof en stoom. Langzaam en onhoudbaar groeit in de jaren zestig van de negentiende eeuw het verzet.	
3.	41-54
'Machteloze groep' in opstand	
De Heeren verdienen veel geld, bouwen luxueuze villa's. Waarom krijgen wij niet meer loon, vragen arbeiders zich af. Een kortstondige staking in een spinnerij in het voorjaar van 1866 is een voorhoedegevecht. In de zomer van 1867 staken arbeiders, omdat ze niet willen betalen voor het ziekenfonds. Ze bekogelen villa's van fabrikanten en gooien de ruiten van de Groote Sociëteit in. De sociale strijd is begonnen.	

4. 55-68

Van sociale harmonie naar klassenstrijd

Alom in Twente wordt in 1872 gestaakt, omdat fabrikanten loon uitbetalen in Pruisische daalders, die minder waard zijn dan de Nederlandse. De fabrikanten zijn niet langer zorgzame patriarchen, maar inhalige veelverdieners. In Enschede vormen ze de rijke, machtige elite, ook in het stadsbestuur. Katholieken en joden hebben niets te vertellen. Vrouwen- en kinderarbeid vormen een probleem.

5. 69-81

De trillingen van het nieuwe licht

In de jaren zeventig lonkt het socialisme naar de textielarbeiders. Enschede heeft dan wel een park van een fabrikant gekregen, maar de ontevredenheid blijft. Domela Nieuwenhuis ontdekt een markt voor zijn heilsboodschap, Twente is 'ons industriekwartier bij uitnemendheid'. Fabrikanten willen niets met socialisten te maken hebben. De eerste lezing van Domela Nieuwenhuis trekt een stampvolle zaal.

6. 82-94

'Opruivingen der socialistische drijvers'

De socialisten, actief op de onontgonnen akkers, moedigen stakingen aan. Op 1 april 1886 breekt een staking uit bij twee Enschedese textielbedrijven. De Heeren willen de lonen met tien procent verlagen. De propagandist Gerrit Bennink veroorzaakt voortdurend commotie. Op 1 november 1886 is het raak bij Jannink in Enschede. De fabrikanten verenigen zich in de FVE, een barricade tegen het oprukkende socialisme.

7. 95-110

Het begon in een katholiek jongensschooltje

Op initiatief van de jonge kapelaan Alphons Ariëns wordt in 1889 in het schooltje van meester Piet Schilling bij de Oude Markt in Enschede het fundament gelegd voor de katholieke vakbeweging in Nederland. Op 24 november wordt hier de Rooms-Katholieke Arbeiders Vereeniging Sint Joseph opgericht, volgens de inzichten van paus Leo XIII. Doel: arbeiders opvoeden tot volwaardige burgers en overtuigde christenen.

8. 111-122

Staken en slikken

Op vrijdag 8 mei 1890 staan in Enschede vierduizend arbeiders op straat. Fabrikanten zijn solidair met hun collega's van Ter Kuile & Morsman, waar een staking is uitgebroken en sluiten ook de poort. Alphons Ariëns breekt de staking. De socialisten zijn woedend, volgens hen heeft de kapelaan te vroeg gecapituleerd. Maar het optreden van Ariëns heeft wel indruk gemaakt, want tot 1902 wordt er in Enschede niet meer gestaakt.

9.

123-135

Persploerten en volksmisleiders

Ariëns beseft dat Sint Joseph geen partij is in de sociale strijd in Twente. Hij richt in 1891 een regionale vakorganisatie op, die vooral strijdbaar opkomt voor belangen en rechten van roomse werklieden: de RK Twentsche Fabrieksarbeidersbond. In 1894 wordt de kapelaan redacteur van *De Katholieke Werkman*, de roomse evenknie van *Recht voor Allen*, het blad van de socialisten. De bladen bestrijden elkaar te vuur en te zwaard.

10.

136-149

Loonslaven en hongerlijders

In augustus 1890 informeren fabrikanten, arbeiders en notabelen de staatscommissie die een onderzoek instelt naar de situatie in de Twentse textiel. De relatie tussen werkgevers en arbeiders is de laatste jaren verslechterd, als gevolg van 'de algemene geest van ontevredenheid, die meer en meer in de laatste jaren de geest en het gemoed van den minderen man heeft aangegrepen'.

11.

150-163

Ariëns, 'vriend der kapitalisten'

Na de staking bij Jordaan in 1894 in Haaksbergen ontdekken katholieke en christelijke arbeiders dat ze samen sterker staan en richten de Twentsch Christelijke Textielarbeidersbond Unitas op. De niet-confessionele arbeiders zijn vanaf 1900 verenigd in de Algemeene Nederlandsche Bond van Textielarbeiders ANBT. Twente is in de ban van verkiezingen voor de Tweede Kamer. Troelstra ontdekt het 'klompenbataljon'.

12.

164-176

Vermomde socialisten en halve roomsen

Bij de katholieken heerst onrust. Herman Schaepman en Alphons Ariëns krijgen het aan de stok, als de kapelaan bemiddelt in de staking bij Hedeman in Almelo. Jan Brinkhuis, een vooruitstrevend katholiek vakbondsman, richt een nieuwe vakbond en een nieuwe politieke partij op. De Vlaamse afvallige priester Adolf Daens trekt volle zalen in Twente. Ariëns moet boeten, hij wordt pastoor in het rustieke Gelderse dorp Steenderen.

13.

177-190

'Onmenselijk optreden der textielbaronnen'

In 1902 staken dekenwevers van Van Heek & Co. in Enschede. Textielbaronnen weigeren bemiddeling van Abraham Kuyper. De socialiste Henriette Roland Holst onthult de armoede van de arbeiders. Haar man Richard ontketent actie onder Nederlandse kunstenaars. Oorlog binnen de Fabrikanten Vereniging Enschede, de familie Van Heek zet de zaak op scherp. Alphons Ariëns wordt node gemist.

14. 191-204

Werkgevers en arbeiders verenigd

Staking bij Gelderman in Oldenzaal. G.J. van Heek en C.T. Stork verzetten zich tegen plannen voor Ongevallenwet. Twentse ondernemers richten Vereniging van Nederlandsche Werkgevers op, voorloper van VNO-NCW. Unitas krijgt het moeilijk. Nieuwe vakbond: ANBT De Eendracht. Socialistische coöperatie in Enschede koopt stadsvilla van kapitalist, in latere jaren trefpunt van stakende arbeiders van Enschede.

15. 205-215

Kwesties onder katholieken

Katholieke geestelijkheid verzet zich tegen interconfessionele samenwerking binnen Unitas. Twentse vakbondsbestuurders hekelen aversie van bisschoppen. Episcopaat wijst in 1907 samenwerking met protestanten af. In 1912 verbieden bisschoppen katholieken lid te zijn van Unitas, op straffe van uitsluiting van de sacramenten. In 1919 wordt Ariëns benoemd tot Geheim Kamerheer van Zijne Heiligheid.

16. 216-227

Barre meesters en slaven

In juni 1906 breekt een staking uit bij Bamshoeve. Achtergrond is een conflict tussen 'Vrije Arbeiders' van Bernard Lansink en het net opgerichte NVV. Voorzitter Henri Polak windt zich op, de staking is uitgelokt om stakingskassen van het NVV leeg te pompen. Als bij Ter Horst in Rijssen een staking uitbreekt, bemiddelen Polak en landelijke politici tevergeefs: 'Volkomen onverrichterzake konden wij heengaan.'

17. 228-240

'Scheele meisjes en kaalhoofdige meneeren'

Vakbond De Eendracht etaleert de ontevredenheid van arbeiders bij Menko in Enschede. De firmanten weigeren klachten van werknemers op te lossen. Er breekt een staking uit. Negenduizend arbeiders staan op straat. Eind oktober 1912 wordt er gestaakt bij Arntzenius, Jannink & Co. in Goor. Begin december leggen de firmanten het bedrijf stil. Pas op 10 maart 1913 is de staking voorbij en keert de rust in Goor terug.

18. 241-252

'Opstapeling van mensen'

Enschede wordt in de jaren tien van de twintigste eeuw een volwassen stad. In 1912, vijftig jaar na de stadsbrand, staat er op de Markt een monument, met een spraakmakende, wulps geklede dame. De Volkswoning moet de woningnood oplossen. Het Pathmos wordt het tuindorp van Enschede. De Drentse Buurt wordt gebouwd voor gezinnen van werklozen uit de veengebieden. Fabrikanten bouwen luxe stadsvilla's.

19.

253-267

Oorlog, revolutie en onrust

In de Eerste Wereldoorlog zijn zowel de export van katoenproducten als de aanvoer van grondstoffen 'aan avontuurlijkheden onderhevig'. Voor arbeiders zijn het jaren van onzekerheid. Werkverschaffing is middel om werklozen tijdelijk werk en inkomen te verschaffen. Troelstra roept revolutie uit, maar vergist zich. Arbeidswet 1919 aangenomen. Onrust door verwarrende loonontwikkelingen.

20.

268-282

'Stakersstuutkes' voor taaie, rooie rakkers

In oktober 1923 verlagen fabrikanten de lonen, om productiekosten te verlagen. Vakbonden besluiten tot een werkstaking die bij Van Heek & Co. in Enschede begint. Twee dagen vóór Kerstmis 1923 wordt het werk in 39 bedrijven in Twente en Oost-Gelderland stilgelegd, 22.000 arbeiders zijn werkloos. Op 23 juni 1924 worden de machines weer aangezet. De grootste staking ooit in de textielindustrie gehouden, is voorbij.

21.

283-297

Een brutale en immorele daad van de fabrikanten

De textielindustrie komt in zwaar weer terecht. Door devaluatie in andere landen wordt de situatie hopeloos en onhoudbaar. Devaluatie van de gulden brengt enige verlichting. De rationalisatie zet door, arbeiders gaan minder verdienen. Op 14 december 1931 begint de staking, in Twente en de Achterhoek, zestienduizend arbeiders staan op straat. Op 5 april gaat het merendeel van de stakers weer aan het werk.

22.

298-311

Mijn kind niet meer de fabriek in!

In 1932 worden de lonen in Enschede en Lonneker met tien procent verlaagd. Er is behoefte aan vooral jonge arbeiders. Bij NV L. van Heek & Co. in Losser breekt op 21 februari 1938 een staking uit, die naderhand overbodig blijkt. Alom worden arbeiders aan het werk gezet in werkverschaffingsprojecten. Textielbeuheid zorgt voor stijgend tekort aan arbeiders. Arbeiders en ook enige fabrikanten sympathiseren met de NSB.

23.

'Fascistische uitbuiters en opvreter's'

312-329

Op 10 mei 1940 vallen de Duitsers ons land binnen. Fabrieken worden gevorderd of krijgen leveringen aan Duitsland opgelegd. Grondstoffen en brandstoffen worden steeds schaarser. Alle Nederlandse vakbewegingen worden opgeheven. Twentse arbeiders werken vrijwillig of gedwongen in Duitsland. De april-mei-staking 1943 eist haar tol. Razzia's en bombardementen treffen dorpen en steden.

24.

330-345

De kwijnende stad bruist weer!

Enschede is een kwijnende stad, stellen onderzoekers in 1946 vast. De toekomst ziet er somber uit. Het imago van de industrie is zwaar beschadigd. Samenwerking en concentratie zijn geboden, om te overleven. Fusies blijken noodverbanden. Op 4 april 1967 is na honderd jaar de sociale strijd voorbij, als Van Heek & Co. de poorten moet sluiten. Gelukkig is Enschede geen kwijnende, maar een bruisende stad geworden.

Noten

346-382

Bronnen

383-391

Personenregister

392-399

Colofon

400